

УДК 343.211

Володимир Шаблистий,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри кримінального права та кримінології

факультету з підготовки слідчих

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ОБ'ЄКТИВНЕ СТАВЛЕННЯ У ВИНУ В СУБ'ЄКТИВНІЙ КРИМІНАЛЬНІЙ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ*

У статті здійснено спробу обґрунтувати доцільність суб'єктивно-об'єктивного ставлення у злочинах з позицій нетрадиційного підходу до розуміння об'єктивного ставлення як необхідної передумови належного кримінально-правового забезпечення безпеки людини.

Ключові слова: людина, безпека, права і свободи, принципи, кримінальна відповідальність, вина.

Конституція України у ч. 1 ст. 62 проголосила, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Це положення Основного Закону знайшло своє дослівне відображення у ч. 2 ст. 2 Кримінального кодексу (далі — КК) України і однозначно свідчить про панування суб'єктивного ставлення у кримінальному праві, тобто відповідальності лише за наявності вини і про виключення об'єктивного ставлення (інкримінування). На сьогоднішній день більшість вчених у зміст об'єктивного ставлення вкладають лише відповідальність за відсутності вини. Альтернативні точки зору у вітчизняній кримінально-правовій науці практично не досліджуються, що призвело фактично до канонізації суб'єктивного ставлення та його отождолення із принципом винної відповідальності.

Разом з тим, В. О. Навроцький вказує на те, що переважна більшість опублікованих робіт з кримінального права написана з позитивістських позицій, вони полягають, в основному, в коментуванні чинного законодавства і безмежних пропозиціях щодо змін, доповнень, уточнень тих чи інших статей КК України. Одночасно майже не аналізуються кон-

цептуальні кримінально-правові положення, продовжуються схоластичні спори. При вирішенні окремих аспектів, що стосуються злочинності і караності, дослідники постійно наштовхуються на невирішені загальні питання [1].

Вважаємо, що одним з них є несприйняття об'єктивного ставлення у провини. Підтвердженням цьому може бути вказівка В. А. Мисливого на те, що у теоретичному та практичному розумінні доктрина українського кримінального права повинна виходити із суб'єктивно-об'єктивного ставлення у злочинах, що обумовлено діалектичним взаємозв'язком цих органічно поєднаних у законодавстві кримінально-правових інститутів [2], та О. І. Бойка — суб'єктивне та об'єктивне ставлення є «вигідним шлюбом», обов'язковими і взаємопов'язаними компонентами, котрі лише у своєму поєднанні пояснюють злочинну витівку, достойно обґрунтовують її переслідування і сприяють позитивним пенітенціарним результатам [3].

Для вироблення власної науково обґрунтованої позиції на порушене питання слід також навести точку зору П. А. Вороб'я, який наводить практично безапеляційні аргументи. Вчений вважає, що найбільшим здобутком історичного розвитку юриспруденції та кримінального законодавства є суб'єктивне ставлення у вини — інкримінування вчиненого особою діяння

* Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та кримінології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

за наявності її вини. Цивілізованість і демократичність певної правової системи, її законодавства та правосуддя визначаються, головним чином, і в першу чергу тим, яким є її ставлення в вини: об'єктивним чи суб'єктивним, яке місце у законодавстві посідають ці протилежні принципи кримінальної відповідальності, в якому співвідношенні вони перебувають між собою. Ставлення у вини — об'єктивне чи суб'єктивне — може бути лакмусовим папірцем для визначення демократичності та рівня розвитку певного законодавства, правового захисту особи, суспільства і держави. Незворотний шлях розвитку кримінального законодавства — від об'єктивного до суб'єктивного ставлення в вини, від об'єктивно-суб'єктивного — до виключно суб'єктивного [4].

Саме тому метою статті є пошук оптимального розуміння винної відповідальності як принципу кримінального права та спроба обґрунтування доцільності суб'єктивно-об'єктивного ставлення у злочинах з позицій нетрадиційного підходу до розуміння об'єктивного ставлення.

К. А. Долгополов, дослідивши питання співвідношення принципів кримінального права, кримінальної відповідальності та загальних принципів призначення покарання, дійшов висновку, що диференціація відповідальності в кримінальному законі і надана законом правозастосовнику можливість індивідуалізувати відповідальність — це дві чаші на терезах кримінально-правової політики. Чим більша сфера диференціації, тим детальніше регламентує законодавець посилення чи послаблення відповідальності, тим менша сфера індивідуалізації і свободи правозастосовника діяти на власний розсуд, і навпаки. Мистецтво кримінально-правової політики заключається в тому, щоби гармонізувати поєднання диференціації та індивідуалізації [5].

Принцип винної відповідальності є одночасно загальною засадою кримінального права та кримінальної відповідальності. Як би це не парадоксально звучало, тут також слід підходити диференційовано, оскільки, за твердженням О. І. Бойка, об'єктивна сторона складу злочину разом з ідеєю суб'єктивного ставлення повинна бути покладена в

основу кримінально-правового докору [6]. Саме так вчений пропонує розуміти об'єктивне ставлення у вини — врахування об'єктивних умов вчинення злочину, але аж ніяк не відповідальність за відсутності вини.

П. А. Воробей вважає, що панування суб'єктивного інкримінування — є панування права, правди, справедливості, гуманізму, демократизму, правосуддя. З точки зору права, правосуддя, об'єктивне ставлення у вини повинне оцінюватися лише негативно, як певний недолік чинного законодавства, його суттєва вада [7]. Для побудови законодавства, вільного від об'єктивного ставлення у вини, від відповідальності без вини, повинен бути належний, постійний і поступальний розвиток кримінально-правової теорії [8].

Знову ж таки зазначимо, що наукові постулати визначеного вченого під сумнів ставити не збираємося, а лише з позиції власного суб'єктивного переконання поглянемо на порушену проблему з урахуванням об'єктивної сторони складу злочину, ключові ознаки якої законодавець у КК України 2001 р. передбачив у понятті вини.

Відповідно до ст. 23 КК України виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Зі змісту статей 8, 9 КК України 1960 р. [9] випливає, що поняття вини у ньому було аналогічне тому, що міститься у чинному законі про кримінальну відповідальність, тобто суб'єктивна кримінальна відповідальність залежить від усвідомлення об'єктивного суспільно небезпечного діяння та можливості і бажання передбачення суспільно небезпечних наслідків (шкоди, яка заподіюється об'єктові кримінально-правової охорони).

Свого часу ще В. М. Кудрявцев зазначав, що визнати підставою кримінальної відповідальності одну лише зовнішню поведінку, незважаючи на особливості її суб'єкта, — означає забезпечити рівність всіх перед законом, але не завжди — справедливе вирішення справи. Піти іншим шляхом, зробивши підставою відповідальності властивості особистості, було б ще складніше, тому що це загро-

жує суб'єктивізмом і підриває саму основу загального попередження злочинів. Таким чином, кожна крайня позиція загрожує визначеними небезпеками, але ігнорувати жодну з цих позицій не можна, адже вони відображають реальні соціальні завдання, які повинно вирішувати кримінальне право [10].

Ще на початку ХХ ст. О. О. Жижиленко зауважив, що об'єктивний момент (значення порушеного блага і розмір заподіяної шкоди) не усувається під час оцінки вчиненого, але він отримує значення не як самостійний момент, а як момент, який оцінюють разом з суб'єктивним [11].

В. А. Якушин, який, за твердженням О. І. Бойка, одним із перших диференціював принцип вини і суб'єктивне ставлення, зауважив, що ця ідея стосується не тільки суб'єкта злочину, а й суб'єкта правозастосування, розповсюджується на дію кримінального закону в часі і просторі, на інститут осудності та ін. [12].

Твердження вказаних вчених щодо необхідності врахування об'єктивних умов вчинення злочину в доповнення до суб'єктивних ґрунтується саме на тому, що об'єктивне ставлення жодного відношення до відповідальності за відсутності вини не має.

Вітчизняний законодавець вже понад півстоліття у зміст вини вкладає усвідомлення діяння як єдиної обов'язкової ознаки об'єктивної сторони будь-якого складу злочину, яка найчастіше описується у диспозиціях статей Особливої частини КК України. Суспільно небезпечні наслідки вчинення злочину є другою ключовою ознакою, без можливості передбачення якої ми ведемо мову про казус (випадок), який є безвинним заподіянням шкоди.

У зв'язку із цим слід повністю погодитися із М. Й. Коржанським стосовно того, що встановлювати вид і форму вини треба з урахуванням насамперед психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків своїх дій чи бездіяльності. Без встановлення психічного ставлення особи до настання суспільно небезпечних наслідків неможливо правильно визначити форму і вид вини. А неправильне визначення вини може потягнути

за собою неправильну кваліфікацію злочину, невідповідне покарання або навіть об'єктивне обвинувачення (відповідальність лише за об'єктивно заподіяну шкоду, не враховуючи свідомості, інтелекту, волі) [13].

Ведучи мову про кримінальну відповідальність, слід зважати на вказівку В. К. Грищука на те, що соціальна відповідальність людини розуміється як певне явище, що існує незалежно від жодних суб'єктивних чинників, а є обов'язковим проявом регулювання суспільних відносин у рамках відповідності особистої поведінки між суб'єктами соціальної комунікації [14]. Далі вчений веде мову про те, що соціальна відповідальність людини і соціальна безпека нерозривно пов'язані між собою. Соціальна відповідальність є гарантом соціальної безпеки загалом і особистої безпеки людини зокрема, засобом підтримання і зміцнення соціальної злагоди, цілісності суспільства, держави. Соціальна безпека, таким чином, об'єктивно потребує надійного механізму соціальної відповідальності людини [15].

Звідси виходить, що безпека людини напряму залежить від готовності кожного із нас нести відповідальність за прийняті рішення, в тому числі й за порушення певних правил. Усвідомлення людиною своїх вчинків та передбачення їх наслідків із загальносоціальної точки зору важко назвати виключно суб'єктивним ставленням у вини.

На наше суб'єктивне переконання, кримінальна відповідальність як обов'язок виникає з моменту вчинення злочину. Будучи одним із видів юридичної відповідальності, що становить собою реалізовану необхідність свідомого і добровільного використання людиною свого права, виконання обов'язку, дотримання заборони, що містяться у кримінально-правових нормах, а у випадку їх порушення — необхідність перетерпіння порушником цих норм примусових заходів правового впливу, передбачених ними і застосовуваних компетентними органами держави у встановлених процесуальним і виконавчим законодавством формах [16], її фактично неможливо реалізувати без урахування об'єктивних умов вчинення

злочину та особливостей його суб'єкта, тобто без суб'єктивно-об'єктивного ставлення у вину.

Більше того, Т. М. Супрун, дослідивши історичний аспект презумпції знання закону, зазначає, що презумпція знання закону є основою доктрини, що надає права та свободи індивідуально кожній людині, містить юридичні висновки, що відповідають загально визнаним демократичним стандартам прав та свобод людини і громадянина [17], а тому вважати об'єктивним ставленням конституційне положення «незнання закону не звільняє від відповідальності» навряд чи можна.

Отже, виходячи із буквального тлумачення поняття вини та її форм у КК України і розуміння об'єктивного ставлення у вину як необхідності врахування об'єктивних умов вчинення злочину, можемо припустити, що у вітчизняній кримінально-правовій науці слід вести мову про суб'єктивно-об'єктивне ставлення (при безумовному пріоритеті суб'єктивного). Таке твердження повністю відповідає положенням чинного кримінального закону.

Належне кримінально-правове забезпечення безпеки людини напряму залежить від дотримання правових приписів правозастосовником. У зв'язку із цим пропонуємо принцип винної відповідальності розуміти окремо від суб'єктивного ставлення у вину. Для цього не потрібно вносити жодних змін до чинного КК України у частині суб'єктивно-об'єктивного ставлення, оскільки воно закладене у понятті вини.

Разом із тим, реформування системи кримінальної юстиції України можна буде вважати неповним та незавершеним без законодавчого закріплення власних кримінально-правових принципів як непорушних засад та гарантій реалізації прав і свобод людини і громадянина та виконання обов'язків, які разом із відповідальністю (запорука ефективності соціальної відповідальності — це забезпечення урівноваженої, гармонійної кореляції прав і обов'язків людини в суспільному нормативному комплексі [18]) є ціннісними орієнтирами для розбудови правової держави із справжнім громадянським суспільством.

ПРИМІТКИ

1. Навроцкий В. Уголовное право и уголовное законодательство: соотношение понятий / В. Навроцкий // Право Украины. — 2011. — № 9—10. — С. 21—25.
2. Мисливий В. А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія / В. А. Мисливий. — Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС, 2004. — С. 313.
3. Бойко А. И. Преступное бездействие / А. И. Бойко. — СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. — С. 65—65.
4. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : 12.00.08 / П. А. Воробей ; Нац. акад. внутр. справ України. — К., 1999. — С. 2.
5. Долгополов К. А. Соотношение принципов уголовного права, уголовной ответственности и общих начал назначения наказания / К. А. Долгополов // Вестник Северо-Кавказского гуманитарного института. — 2012. — № 3. — С. 115—118.
6. Бойко А. И. Знач. пр. — С. 56.
7. Воробей П. А. Теорія і практика кримінально-правового ставлення в вину : монографія / П. А. Воробей. — К. : Вид-во Нац. академії внутр. справ України, 1997. — С. 60, 69.
8. Воробей П. А. Кримінально-правове ставлення в вину : монографія / П. А. Воробей. — К. : Атіка, 2009. — С. 80.
9. Кримінальний кодекс УРСР, затверджений Законом від 28.12.1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР від 12.01.1960 р. — 1961 р. — № 2. — Ст. 14.
10. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. М. Яковлева. — М. : Наука, 1982. — С. 243.
11. Жижиленко А. А. Наказание. Его понятие и отличие от других правоохранительных средств / А. А. Жижиленко. — Переградь. Типографія «Правда», Разъездная, 16—18, 1914. — С. 191.
12. Якушин В. А. Субъективное вменение и его значение в уголовном праве / В. А. Якушин. — Тольятти : ТолПИ, 1998. — С. 13—14.

13. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини : монографія / М. Й. Коржанський. — К. : Атіка, 2004. — С. 71—72.
14. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Грищук. — Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2012. — С. 45.
15. Там само. — С. 55.
16. Там само. — С. 652.
17. Супрун Т. М. Презумпція знання закону: історичний аспект / Т. М. Супрун // Реформування кримінальної юстиції в Україні: кримінально-правові, кримінально-процесуальні та криміналістичні проблеми : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 10-річчя Ірпінської фінансово-юридичної академії та 80-річчя з дня народження відомого вченого-криміналіста сучасності, доктора юридичних наук, проф. Бахіна Володимира Петровича. — Ірпінь : Ірпінська фінансово-юридична академія, 2012. — С. 294—295.
18. Грищук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Грищук. — Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2012. — С. 45.

Шаблистий Владимир. Объективное вменение в субъективной уголовной ответственности.

В статье предпринята попытка обосновать целесообразность субъективно-объективного вменения в преступлениях с позиций нетрадиционного подхода к пониманию объективного вменения как необходимой предпосылки надлежащего уголовно-правового обеспечения безопасности человека.

Ключевые слова: человек, безопасность, права и свободы, принципы, уголовная ответственность, вина.

Shablisty Volodimir. Objective attitude in the subjective criminal liability.

The article attempts to justify the feasibility of subjective-objective relation to crimes of positions unconventional approach to understanding the objective attitude as a prerequisite proper penal human security.

Key words: people, security, human rights and freedoms, the principles, criminal responsibility, guilt.